

Estudis etnobotànics a les Guilleries

Anna Selga i Martí

Presentació

Amb aquest estudi hem volgut recollir part del coneixement tradicional sobre les plantes que els habitants de les Guilleries han rebut dels seus avantpassats, per tal d'inventariar-lo abans no es perdi. El nostre treball (Selga, 1998) s'inscriu, com a tesi de llicenciatura, en la línia de recerca en etnobotànica que es porta a terme al Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona. El territori català és molt variat, i ha donat peu a diversos estudis d'aquesta mena, sovint en zones amb una riquesa florística important. Fins ara, en aquesta línia han estat presentades, ultra la que ara resumim, una tesi doctoral sobre la Cerdanya (Muntané, 1991, 1994) i tres tesis de llicenciatura sobre la Vall del Tenes (Bonet, 1991, 1993; Bonet, Blanché & Vallès, 1992), la Segarra (Raja, 1995; Raja, Blanché &

Vallès, 1997) i part de l'Alt Empordà (Parada, 1997). Es troben en procés d'estudi els Pallars, el Montseny, el Conflent, el Capcir i l'Anoia. Alguns d'aquests treballs, inclòs aquest, han rebut beques del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, de la Generalitat de Catalunya.

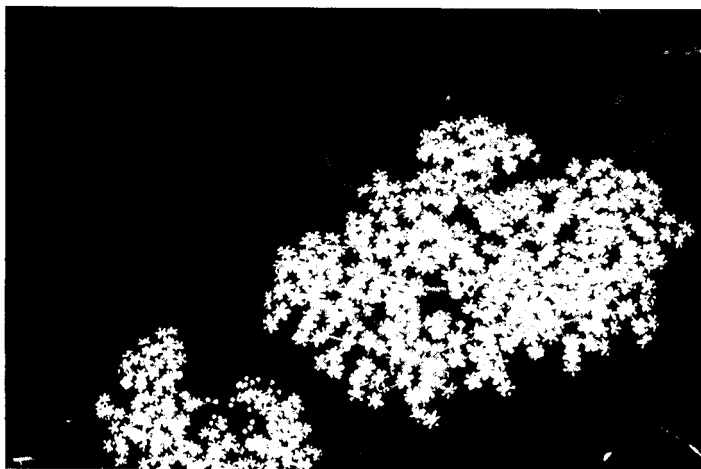
Territori

La zona estudiada està situada a cavall de les comarques de la Selva i Osona, dins la serralada Prelitoral. Pel sud, la falla Arbúcies - Espinelves separa el bloc del Montseny del de les Guilleries, lleugerament deprimit respecte de l'anterior. Al nord és el riu Ter el que separa les Guilleries del Collsacabra, que ja forma part de la serralada Transversal. Es consideren els límits est i oest la zona on apareixen alçades destacables. Per llevant, la falla Amer - Santa Coloma separa la plana de la Selva, que no supera els 300 m, del massís de les Guilleries, que ultrapassa sempre els 400 m. Per ponent, la plana de Vic està situada a 400-500 m, i les Guilleries s'inicien als voltants dels 600 m. El cim de Sant Miquel de les Formigues o de Solterra, amb 1.204 m d'altitud, és l'alçada màxima que hi ha al massís.

Prenent com a base els límits geogràfics esmentats, les Guilleries comprenen 12 termes municipals: Vilanova de Sau, Sant Sadurní d'Osormort, Espinelves, Viladrau, Arbúcies, Sant Hilari Sacalm, Osor, Sant Feliu de Buixalleu, Santa Coloma de Farners, Anglès i la Cellera de Ter. Aquests són els que tenen una part o la totalitat del seu territori dins del massís. Per exemple, hi hem inclòs Santa Coloma de Farners que, tot i tenir el nucli de població a la plana selvatana, inclou els antics termes de Sant Miquel de Cladells i de Castanyet, que es troben plenament dins de l'àrea estudiada. A més de formar part de dues comarques, les Guilleries pertanyen a dues províncies, la de Barcelona i la de Girona i les fronteres entre comarques i províncies no són les mateixes. Hi ha encara una tercera frontera política que parteix les Guilleries i que no coincideix amb

Les Guilleries vistes des del Far, amb el Montseny al fons. Fotografia: A. Selga

Saüc o saüquer (*Sambucus nigra* L.), l'espècie més citada i a la qual s'han atribuït més usos. Fotografia: A. Selga

les anteriors; es tracta dels límits entre el bisbat de Vic i el de Girona.

La superfície total de les Guilleries seguint aquest criteri geogràfic és de gairebé 600 km² i comprèn una població de 27.300 habitants. Cal destacar el moviment de persones que hi ha hagut dins del territori, sobretot degut a dos fets cabdals. L'un fou la construcció dels pantans de Sau i Susqueda, que negaren els pobles de Sau, Susqueda i Querós, els habitants dels quals anaren a altres nuclis propers o a poblacions de nova construcció, com Vilanova de Sau. L'altra causa de desplaçament de persones dins del massís fou l'abandó de les masies per anar a viure a poblacions veïnes; moltes d'aquestes masies actualment s'han convertit en segones residències, fet que ajuda a mantenir-les en bon estat. Malgrat tot, al llarg d'aquest segle, la població de la zona ha augmentat en poc més de 7.000 habitants.

El massís posseeix un clima mediterrani de muntanya alta, al qual arriben els llevant humits de la mediterrània. Les precipitacions mitjanes superen sempre els 800 mm i als cims més elevats poden arribar als 1.200 mm anuals. A l'hivern sol nevar diverses vegades en els punts més alts, tot i que són nevades de poca importància i poc persistents. Les temperatures no superen els 30°C a l'estiu i a l'hivern els mínims estan sota zero.

La hidrologia de la zona és molt im-

portant, tant la superficial com la subterrània, gràcies a les pluges abundants. El subsòl de les Guilleries és ric en deus minerals, la majoria carbonatades. L'explotació industrial d'aquest recurs és remarcable a Sant Hilari i Arbúcies. La xarxa de rieres que cobreix el massís desemboca principalment als rius Ter i Tordera. Aquestes aigües superficials tampoc no s'escapen de l'explotació per treure'n un profit econòmic. El riu Ter té dins del massís tres preses hidroelèctriques: Sau, Susqueda i el Pasteral. D'aquesta última en surt una conducció que porta aigua del Ter a Barcelona, passant per la falda de les Guilleries i del Montseny.

La vegetació autòctona del massís, formada per alzines, roures i fagedes, ha estat totalment alterada per l'explotació forestal al llarg dels anys. A les parts més baixes i assolellades de les Guilleries es troben l'alzina, antigament usada per a l'obtenció de carbó, el suro, emprat en la indústria dels taps, i diferents varietats de coníferes, entre les quals hi ha els avets de Nadal, que en pocs anys han passat a ocupar un nombre d'hectàrees important. A les zones més elevades i obagues habiten el faig i el castanyer. Aquest, introduït al massís fa molts segles, es troba de dues formes diferenciades; la castanyeda, formada per arbres majestuosos, dels quals es recullen les castanyes, i la perxada, on l'arbre s'ha tallat arran de soca i s'ha deixat rebrotar; per a l'obtenció de rodells i fusta botada.

Actualment, un 80% de la superfície de les Guilleries és ocupada per boscos. Des del punt de vista florístic, la presència al massís de la falguera *Pellaea calomelanos*, és remarcable pel fet que és una espècie tropical que només es troba en dues localitats europees, una de les quals són les Guilleries. Aquesta varietat en el món vegetal també es dona en el món animal, del qual només volem esmentar la guineu o guilla, l'animal més característic del massís, del qual prové el nom de Guilleries.

Metodologia i resultats

La informació recollida al treball s'ha recollit a partir d'entrevistes realitzades a persones nascudes a la zona o que hi viuen des de fa molts anys. La majoria d'elles són gent gran, amb una mitjana d'edat de 68 anys, que ha viscut a pagès tota la seva vida o una bona part. Les entrevistes s'han gravat sempre que ha estat possible, i s'han fet a casa dels informants, al jardí, al rebost o als prats del voltant. Els informants ens han parlat de 44 plantes per entrevista, de mitjana.

Amb la informació recollida hem elaborat 4 catàlegs etnoflorístics. El principal conté les 226 espècies citades, per ordre alfabètic del seu nom científic. D'aquestes, 220 tenen alguna aplicació i 158 són medicinals. Per a cada tàxon hem elaborat una fitxa on consta el nom científic, la família botànica, el nombre de plec d'herbari (dipositat a l'herbari BCF de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona), els noms populars amb la seva transcripció fonètica de la pronúncia a la població on han estat citats, la part usada i, dins de cadascuna, les diverses aplicacions, medicinals o no. Els catàlegs segon i tercer contenen les mescleres de plantes, ordenades segons les aplicacions mèdiques; les receptes de licors i altres begudes. En el darrer catàleg, destinat a l'aprofitament forestal, s'hi descriuen diversos oficis realitzats a l'entorn del bosc i també alguns estris elaborats amb plantes.

A part del bloc que conté els catàlegs, n'hi ha un on hem recollit els remeis d'origen vegetal transformat, d'origen animal,

mineral o d'altres. Per últim hem elaborat un tercer bloc amb les tradicions i els costums, esmentats pels informants, vinculats poc o molt a l'entorn natural.

En un annex del treball es transcriuen les entrevistes, acompanyades de dades referents a l'informant i amb tota la informació de les plantes citades, agrupades segons el seu ús en terapèutica o en altres usos.

Discussió dels resultats

De l'estudi de tota la informació obtinguda, podem destacar les dades següents:

- En les 21 entrevistes que s'han fet hem parlat amb 28 informants.

- Hem trobat 4 espècies no documentades prèviament com a medicinals, a les quals els informants atribueixen algun ús terapèutic en humans: *Erica scoparia*, *Lichnes coronaria*, *Reichardia picroides* i *Vincetoxicum nigrum*. La bibliografia consultada per donar un ús o una planta com a no documentats consta d'una vuitantena d'obres.

- Hem trobat 105 usos nous referits a 64 espècies ja conegudes com a medicinals.

- El grau de novetat de l'etnobotànica a les Guilleries, segons l'índex de Muntané (1991) obtingut dividint el nombre d'usos no documentats pel total de plantes usades, és de 0,48. Tenint en compte l'àmplia bibliografia consultada, aquest resultat indica que encara es poden trobar usos inèdits a Catalunya.

- Ens han estat esmentats 32 parts o òrgans vegetals útils. Els més usats són la fulla, seguida de la flor i el fruit, sencers o parts d'aquests.

- La forma de preparació més emprada és la infusió, tant en ús intern com extern. Poc més de la meitat dels usos esmentats són usos per via interna. Per via tòpica s'usen sovint les plantes directament, així com també els emplastres i les maceracions, tant alcohòliques com olioses.

- Les 226 espècies catalogades pertanyen a 82 famílies botàniques diferents. D'aquestes, 4 tenen un nombre molt considerable de representants, són compostes, labiades, papilionàcies i rosàcies. Resultats

similars són els obtinguts en anteriors treballs fets en zones de climatologia semblant.

- L'espècie més citada és alhora l'espècie a la qual han atribuït més usos, que és *Sambucus nigra*, conegut popularment com saüc o saüquer. Algunes de les aplicacions citades són antiinflamàtori ocular, digestiva, depurativa sanguínia, vulnerària o per a elaborar ratafia.

- A les Guilleries, l'índex Plantes Usades/Plantes Citades és 0,87, la qual cosa representa que el 87% de les plantes esmentades pels informants són utilitzades actualment.

- L'índex d'Etnobotanicitat (Portères, 1970) ens indica que aproximadament el 20% de les plantes del territori tenen algun ús. Aquest percentatge és igual al trobat al Montseny, i superior al d'altres zones estudiades del nostre país.

- Hem recollit 104 aplicacions mèdiques diferents, repartides en 16 grups terapèutics, el més nombrós dels quals correspon a la patologia digestiva, seguida de lluny per les patologies dermatològiques i broncopulmonars.

- Les mescles de plantes consignades pels informants tenen utilitat per a 34 aplicacions mèdiques diferents.

- Pel que fa als usos no medicinals, hem trobat 17 plantes tòxiques o amb algun efecte secundari important; 18 plantes útils en veterinària; 24 que s'usen a la llar i la vida a pagès i 46 plantes utilitzades en alimentació humana. Hem recollit, també, 7 receptes per elaborar ratafia, beguda molt popular a la zona. A l'apartat d'aprofitament forestal consten 28 espècies, algunes de les quals relacionades amb oficis que s'estan perdent, i que els mateixos informants ens han descrit.

- Els remeis d'origen divers inclouen un total de 13 animals usats per guarir mals.

- Quant als noms populars, els informants n'han emprat 335 de diferents per a referir-se a les 226 espècies identificades. Són 80 els noms no documentats o que, si ho són, s'apliquen a tàxons diferents.

Per últim, ens plau saber que les dades recollides de 7 plantes catalogades als tre-

balls d'etnobotànica del laboratori, han estat incloses en una de les línies de recerca del centre d'estudis de malalties causades per micobacteris de la Universitat Estatal de Louisiana (EUA), en concret, a la línia dedicada a la investigació de plantes potencialment útils per al tractament de la tuberculosi, malaltia que en els darrers anys ha experimentat una recrudescència en moltes zones del planeta. Amb aquest fet queda palesa la importància de fer estudis etnobotànics, tant a casa nostra com arreu del món. Esperem que algun dia també entrin en línies de recerca similars algunes de les plantes útils que hem trobat en la nostra recerca al massís de les Guilleries. Esperem igualment haver contribuït a conservar una part del patrimoni cultural de casa nostra i, doncs, de la identitat cultural de tot el país.

Bibliografia

- BONET, M. À. *Estudis etnobotànics a la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Tesis de llicenciatura inèdita. Barcelona, Facultat de Farmàcia, 1991.
- BONET, M. À. *Etnobotànica de la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- BONET, M. À.; BIANCHÉ, C.; VALLÉS, J. "Ethnobotanical study in river Tenes valley (Catalonia, Iberian Peninsula)". *Journal of Ethnopharmacology* (1992), núm. 37, pàg. 205-212.
- MUNTANÉ, J. *Aportació al coneixement de l'etnobotànica de la Cerdanya*. Tesis doctoral inèdita, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1991.
- MUNTANÉ, J. *Tresor de la saviesa popular de les herbes, remeis i creences de Cerdanya del temps antic*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Coretans, 1994.
- PARADA, M. *Aportació al coneixement de l'etnoflora de l'Alt Empordà*. Tesis de llicenciatura inèdita, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1997.
- PORTÈRES, R. *Cours d'Ethnobotanique*. Muséum National d'Histoire Naturelle. Paris, 1970.
- RAYA, D. *Estudis etnobotànics a la comarca de la Segarra*. Tesis de llicenciatura inèdita, Laboratori de Botànica, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1995.
- RAYA, D.; BIANCHÉ, C.; VALLÉS, J. "Contribution to the knowledge of the pharmaceutical ethnobotany of the Segarra region (Catalonia, Iberian Peninsula)". *Journal of Ethnopharmacology* (1997), núm. 57, pàg. 149-160.
- SELGA, A. *Estudis etnobotànics a les Guilleries*. Tesis de llicenciatura inèdita, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1998.